

Тања З. Милосављевић*

Институт за српски језик САНУ, Београд

Вербализација концепта *часѝ* на језичкој слици света Куча**

Сажетак: Структура и модели језичке репрезентације концепта *часѝ* рефлектују вредносни оријентир племена Куча. Представе о свету детерминисане су традиционалном културом колектива, а издвајање лингвокултурних специфичности у поимању части Куча примарни је задатак овога рада. Концепт части једна је од основних културних константи у концептосфери Куча и важан фрагмент наивне слике света, манифестован богатим фондом лексичких ознака и њиховом сложеном структурном организацијом. Испитивање концепта части и реконструкција моралних вредности Куча рађени су на корпусу из *Речника Куча* Драгољуба Петровића, Иване Ђелић и Јелене Капустине (СДЗб, LX, 2013) који припада семантичкој категорији моралности и карактерних својстава човека. Језичка репрезентација концепта *часѝ* показује које су моралне особине и карактерне црте личности цењене у племену Куча, а које подлежу јавном суду. Речнички материјал којим је илустрован овај фрагмент слике човека пружа увид у систем вредности и традиционалну духовну културу Куча.

Кључне речи: концепт *часѝ*, вербална репрезентација концепта, језичка слика света, говор Куча, лингвокултуролошки приступ.

Кључни појам и главни предмет савремених проучавања у когнитивној лингвистици и лингвокултурологији јесте *језичка слика светља*, која се у словенској лингвистичкој теорији дефинише као укупност представа о стварности које један народ поседује у одређеној етапи свог развитка и које се манифестују језичким јединицама (Попова—Стернин 2002). То су наивна знања о свету уписана у језику, која се испољавају на свим нивоима језичке структуре (Алефиренко 2010), а понајвише у лексици и фразеологији. Језичка слика света представља субјективну интерпретацију објективне стварности и садржи низ судова о свету које носиоци језика усвајају заједно са језиком. На тој аксиолошкој равни издвајају се лингвокултуролошке специфичности конкретне језичке личности.

Традиционално поимање света и живота најаутентичније се пресликава на дијалекатској језичкој слици света и дубоко је укорењено у језичком сазнању носилаца дијалекта, јер је у народној речи најпотпуније изражена историја народне културе, одражен национални менталитет и сачуван

* tanja77nis@gmail.com

** Овај рад је резултат рада на пројекту 178020: „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

наивни поглед на свет карактеристичан за одређену друштвену заједницу. Стога, дијалекатски речници представљају релевантну основу за реконструкцију модела концептуализације стварности социјума, јер се специфичности наивног сазнања најадекватније вербализују у лексичком систему. У значењској структури дијалекатске лексике акумулиране су лингвокултуролошке, етнолингвистичке, социolingвистичке информације и одражени су субетнички стереотипи перципирања реалног окружења. Колективне представе о свету који нас окружује и успостављени систем вредности колектива садржани су у стереотипном мишљењу и сазнању језичке личности и базични су елементи језичке слике света. Фрагментарна реконструкција језичке слике света подразумева проучавање и описивање концепата, оних основних и важних за говорну заједницу.¹ Најважнији концепти једног језика јесу централни концепти човекове психе (Ристић 2015: 151), а такви су аксиолошки концепти *част* и *срамота*.

Част је један од кључних концепата националних слика света. Истраживања показују да и западна и источна култура високо оцењују моралну категорију части и да носиоци различитих култура осећају част као моралну норму која је важна за регулацију односа између човека и друштва (Нгуен 2015). О томе говори велики семантички капацитет и високи деривациони потенцијал лексема које репрезентују концепт части у различитим језицима (Ачмиз 2009; Нгуен 2015; Манухина 2010; Спивакова Е. — Спивакова М. 2015; Каретановић 2014; Ајдачић 2015; Димитријевић 2015; Ристић 2015). Част се поима као вредност универзалног карактера, али у представама које сваки народ има о тој моралној категорији могу се издвојити специфичне црте. Истражујући националну специфику руског концепта *честь* проучавањем тумачења лексеме *честь* у описним речницима руског језика, Е. М. Спивакова у значењима ове речи открива универзална обележја али и националне карактеристике руског поимања части. Опште ознаке части у вези су са њеном двоструком реализацијом: унутрашњом и спољашњом. С једне стране, част се јавља као укупност природних принципа личности, а с друге, као резултат друштвене репутације личности. Полисемантичка структура лексичког репрезента и распоред концептуалног материјала показују да је част повезана са моралним категоријама као што су правда, савест, храброст, да су част и правда неодвојиви једно од другог, да се о човеку суди по поступцима. Значењска разгранатост једреног члана покрива концептуалну мрежу којом су обухваћени важни атрибути руске части — савесност и крхкост (лако се отуђује од субјекта). У свести руског народа част је повезана и са духовним категоријама чедности и непорочности, али и са социјалном категоријом дружења. На супротном пољу концентрисани

¹ Концепт посматрамо са аспекта когнитивне лингвистике као менталну слику објективне стварности, као начин поимања реалности, као скуп сазнања и искустава конкретног социјума. Језички систем је пројекција човековог сазнања, а језик део концептуалног система и вербално средство репрезентације националне (регионалне, дијалекатске) слике света. Представе о свету детерминисане су традиционалном културом колектива, тако да је са културолошког становишта концепт схваћен као основна ћелија културе у менталном склопу човека, константа која кроз дужи период чува колективно наслеђе у сазнању народа и његову духовну културу (Степанов 1997: 76).

су елементи који попуњавају негативну концептосферу са доминантом *срамоѝа* (Спивакова Е. — Спивакова М. 2015).

„Сами концепти *часѝ* и *срамоѝа* реализују се у етичком систему чији се сценариј у српском језику може најопштије представити у виду пропозиције: 'Добро је чинити нешто тако да сви сматрају да је то добро'" (Ристић 2015: 153). На основу концептуалне анализе лексема *часѝ* и *срамоѝа* и њихових најближих деривата, С. Ристић утврђује да су етички концепти *часѝ* и *срамоѝа* у српском језику у социјалној сфери засновани на супротним принципима, и то не само по смислу опште оцене 'добро/лоше' него и по томе што на различит начин обухватају регулацију односа међу члановима једне заједнице. „Концепт *часѝ* обухвата спољашњу регулацију односа у којој је за јавну промоцију примарна улога других (заједнице), док концепт *срамоѝа* примарно обухвата унутрашњу а секундарно и спољашњу регулацију односа, у којој је подређени статус носиоца негативне оцене одређен пре свега његовим осећањем стида и понижености, а онда и оценом других (заједнице). Међутим, по значењима која се реализују у интимној сфери, концепти *часѝ* и *срамоѝа* у српском језику се преклапају, па лексеме *часѝ* и *срамоѝа* деле исто семантичко поље са смислом 'унутрашњег стида' и личне човекове одговорности према моралним нормама. Концепти *часѝ* и *срамоѝа* у српском језику се у социјалној сфери пресецају са концептом *савесѝ*, а у интимној сфери са концептом *ѝрех*" (Ристић 2015: 166–167).

И. Димитријевић наводи да одгонетање начина на који се вербално изражавају част и поштење у српском језику захтева истраживање у два правца: филозофском, усредсређеном на аретологију као грану етике која проучава врлину, и етнолингвистичком, управљеном ка паремиолошким творевинама. Паремиије, као најрепрезентативнији показатељи вербализације части и поштења у српском језику, одражавају врло растегљиво схватање тих моралних појмова. „Од лексике, преко синтаксичког склопа, па све до семантике, тешко је наћи иоле јединствени језички чинилац у пословицама и изрекама који описује ту етичку врлину и вредност, због чега оне понекад имају готово каталогски карактер. Ово се назире већ и из присуства лексема *часѝ* и *ѝошѝење* (и њихових изведеница) у тим умотворинама" (Димитријевић 2015: 464). Ово истраживање показује диспропорцију између великог броја наших паремиија о поштењу и части, с једне стране, и малог броја тих паремиија у којима се јављају најдиректније ознаке тих појмова, лексеме *ѝошѝење* и *часѝ* (уз деривате), с друге стране. Разлог таквом стању аутор налази у одсуству теоријских радова о части и поштењу код нас, што се свакако одразило на слабу дефинисаност ових концепата у српском језику и на њихово подударање са другим етичким појмовима, и у потреби да пословице и изреке чине својеврсни тајни, интерни језик српског народа под туђинском влашћу (Димитријевић 2015: 465–466). Структура концепта и начини његове вербализације дају могућност проучавања вредносне оријентације припадника једне говорне заједнице.

Реконструкција концепта части и издвајање лингвокултурних специфичности у поимању части Куча примарни је задатак овога рада. Богат фонд лексичких ознака којима се попуњава карактерни профил Куча и њихова

сложена семантичко-структурна организација веродостојни су показатељи да принцип моралности има значајну позицију у систему вредности ове племенске заједнице. Детектовање лексема са етичким значењским компонентама водило нас је до средишта домена – до појма *частѝи* и његове реализације у језичком сазнању Куча. Лексичку грађу ексцерпирали смо из *Речника Куча* Драгољуба Петровића, Иване Ђелић и Јелене Капустине (СДЗб, LX, 2013). Концепт части попуњавају лексичке јединице које у свом семантичком саставу имају сему 'част' и оне које је имплицитно садрже. Концепт је на језичкој слици Куча вербализован речима које припадају класемама 'ознака', 'особина', 'процес', тј. репрезентован је именичким, придевским, глаголским и прилошким речима у чијој се семантици испољавају морални аспекти као феномени језичке личности кучког говора. У обзир узимамо и илустративни материјал који прати вербалне репрезенте концепта, којим се потврђује поимање овог феномена у конкретном говору, али и проширује његов концептуални оквир.

Семантички оквир језичких јединица којима се појам части вербализује у говору Куча шири је од значењске базе која почива на општим филозофско-религијским етичким начелима и одражава и социјални, психолошки и прагматички аспект части, рефлектујући специфичне елементе концептуализације части у језичком сазнању Куча. Полисемне структуре репрезентата концепта језички су еквиваленти концептуалној организацији и концептуалним јединицама карактеристичним за ментални лексикон Куча у домену етичности. Концепт части је комплексни когнитивни конструкт, који се базира на два принципа – спољашњем (социјалном) и унутрашњем (интимном). У социјалној сфери појам части рефлектује спољашњу регулацију односа наметнуту од стране заједнице, а на интимном плану одражава личну човекову одговорност према моралним нормама. Процес обраде информација и структурирања знања о етичкој категорији части у сазнајној делатности носилаца говора условио је образовање значењске структуре лексема којима је на језичкој слици света Куча концепт части вербализован.

Једрени лексички елемент концепта је полисемна лексема *ча^ес(ѝи)*², чијом је семантичком организацијом интерпретиран основни смисао концепта, а његов садржај репрезентован релевантним значењима. Значењска структура лексичке јединице *ча^ес(ѝи)* језички манифестује концептуалну мрежу која покрива и спољашњи и унутрашњи аспект ове етичке категорије. У језичком сазнању Куча част се примарно поима као нешто конкретно чиме се показује пажња и уважавање („Ови углавари доносе са собом и 'част' или 'колаче', тј. печеног брава, хлеба и вина или ракије, и тиме часте родбину девојачку“ [РК³: 440]). Илустрација којом аутори *Речника* потврђују основно значење лексеме *ча^ес(ѝи)* преузета је из етнографске литературе и упућује на обичајни контекст у којем се развија специфичан

² Говор Куча припада тзв. полугласничкој зони говора, у којима је рефлекс некадашњег полугласника у јаком положају вокал неодређене боје – између *a* и *e*. Зато га и аутори *Речника Куча* бележе *a^е*.

³ Приликом навођења примера преузетих из *Речника Куча* Д. Петровића, И. Ђелић и Ј. Капустине користићемо скраћеницу РК.

сценарио где је 'част' важан елемент, при чему се активира обредна компонента а перспективизација се сужава на јело и пиће које званице доносе на свадбу.⁴ Доминација конкретног значења везаног за фрејм традиционалне радње у обичајно-обредном акту (званице доносе јело и пиће на свадбу у знак поштовања према домаћину и догађају [што свакако има и дубљи симболички смисао]) одраз је концептуализовања части као саставног дела племенског фолклора, чиме се потврђује идентитет заједнице и актуелизују суштинске лингвокултурне карактеристике колектива. Искусвена стварност говорне заједнице инкорпорирана је у основни значењски слој лексема *ча^сѝ*, што показује да је овај обавезни регламент свадбене традиције архетипски кодиран у колективном памћењу и дубоко укореван у наивној свести Куча. Доминантна семантика именице *ча^сѝ* реализује смисао „чашћење“, у којем је имплицитно садржан и значењски елемент „гозба“, нарочито изражен у семантичком садржају изведеница *ча^сѝѝѝ* и *ча^сзѝѝ* „увек спреман да части“. И глагол и придев језички манифестују социјални аспект појма части, и то ону компоненту која носи информацију о начину указивања части а односи се на чашћавање, гошћење. Концепт *часѝ* као гозба, јело и пиће „[...] развио се на основу метонимијског преношења апстрактног значења вредновања на пропратне поступке и предмете који су често допуњавали церемонијал указивања части“ (Ристић 2015: 158). Овакав логичко-појмовни садржај потврђују секвенце из народног говора којима је документовано значење деривираних лексема (*Ја ја зѝвнѝо да ја ча^сѝѝѝм, а дн мѝне и рѝчкѝм, није дѝлѝ сѝлѝ нѝкѝ да се ѝодѝјемо; Ђн је ѝдѝједнако ча^сзѝѝ и нѝ дѝм и у кафѝну и ѝоред њѝја ѝѝмо се немѝ фѝѝѝѝ за ѝекулѝн*, РК: 404). Значења деривата и илустративни материјал показују да су социјални односи у Куча засновани на етичком принципу, пре свега на оној његовој сфери која обухвата гостопримство, гостољубивост, срдачност. Позитивно когнитивно опредељење кучке језичке личности може се представити аксиолошком пропозицијом 'добро је бити гостопримљив' и ова се морална оцена високо рангира на племенској вредносној скали. Сазнајни смисао 'гостопримство = част' проистиче из традиционално-интуитивног схватања да се лична моралност читује у односу према другима и да је гостопримство један од базичних етичких постулата. Поимање гостопримства као врховне моралне вредности актуелно је у свести Куча, а та културна специфичност вербализована је и у семантици именице *ѝошѝѝење*, што је карактеристична лингвистичка црта кучког говора (*Госѝѝоѝрѝмѝѝво Кучи зову „ѝошѝѝење“*, РК: 312, према Дучић 1931: 469). Концепт поштења као гостопримства наводи на блиску концептуалну везу између појмова части и поштења и упућује на заједничко порекло њихових вербалних репрезентата. Лексеме *часѝ* и *ѝошѝѝење* потичу од исте етимолошке основе, од прасловенског инфинитива **čisti* „сматрати, ценити, мислити“, чије се значење модификовало, а

⁴ Конкретизација апстрактне именице *часѝ* и њено превођење у домен обичајне праксе, где означава дар у јелу, пићу или новцу који сватови доносе, није карактеристична језичка појава само за периферне ареале. Овакво значење бележи *Речник* Матице српске (РМС 1976: 846), али је оно маргинализовано и из перспективе савременог српског језика застарело (Ристић 2015: 155).

ном чину заклињања веома је фреквантан (*Нѣкѝ се клѣо: „Чаѣсѝи ми ѝру-бѣчкѣ и л'ѣба Госѝодѣрѣва“*, РК: 404). У овом исказу сублимирани су етички, ментални, емоционални, социјални и аксиолошки аспекти части, који у комуникативном акту директно делују на ванјезичку реалност.

Морална компонента 'честитост', која имплицира укупност моралних својстава човека, појављује се на периферији семантичке структуре лексичке ознаке *чаѣсѝ*, али је примарни семантички знак вербалних репрезентата *обрѣз*, *рѣз*, *ѝошѝѣње*, *л'уцкоѝѣ*, *л'уцковѝна*. Доминанта синонимског реда је *обрѣз*, која је секундарним семантичким потенцијалом функционално превладала у говору Куча и наметнула се као једрени лексички елемент у сфери честитости.⁶ Централну позицију обезбеђују јој не само семантичка инваријантност, метафоричност и флексибилност, већ и колокацијска снага, способност синтагматско-синтаксичког повезивања са другим лексемама и фонски значењски потенцијал, што ју је учинило колоквијално најискоришћенијом јединицом у овом домену. Потврда за ову тврдњу су изрази забележени у *Речнику* – *два ѝрѝѝа обрѣза*, *наѝѣс на обрѣз*, *скѣѣѝѝ/скочѝѝ на обрѣз*, који показују да је част код Куча прототипична вредност, која се може поседовати и у већој мери од очекиваних друштвених стандарда, али да може бити нападнута и угрожена и да се морални интегритет мора бранити и очувати. Лексема *образ* је у *Речнику* представљена као једнозначна, при чему се изопштава полазно значење речи *образ* „једна страна лица“, и наводи се само значење „част“, највероватније да би се истакла функционална доминација апстрактне семантике и употребна вредност лексеме у народном говору. Аксиолошки потенцијал лексичког значења језичке ознаке *образ* подржан је деривираним облицима *обрѣзаѣн* „частан, честит“ и *обрѣзно* „часно, честито“. У наивној свести Куча *образ* се преко идеографског споја *чисѝ образ* удаљава од конкретне реалије и задира у унутрашњу димензију човекове личности, појмовно се проширује на етички принцип, а ознака се из физичке помера у социопсихолошку антропосферу, где се везује за моралну чистоту човека и пуни се значењем које одговара концептуалној јединици „честитост“.

⁶ А. Капетановић је истраживао концепт части у молишкохрватском етнолекту у Италији, и на основу семантичког опсега лексеме *образ* оцртао језичку слику части у датом етнолекту. Носици наведеног говора концептуализују част као позитивну особину која припада човеку и која се испољава у последном понашању и веродостојном поштовању правила понашања, која је непроменљива и јединствена, коју поседујемо или не поседујемо и која се може изгубити. С часѝу се повезују искреност, поштење, озбиљност, етичка чистота, светлост, она подразумева властито достојанство и чување туђег достојанства. Спољашњи моменти који прате част јесу високо и усправно држање тела. Као супротност части истичу се дволичност и лаж. Анализом семантичке структуре централног елемента концепта, лексеме *образ*, аутор закључује да је част сложени концепт и да има социјални, етички, психосоцијални и ментални аспект. Част је важна у међуљудским односима и као карактерна црта долази до изражаја у општењу са људима, као што је одговорно поступање, помагање, нечињење зла. У истраживању и описивању овога концепта истакнут је и аксиолошки аспект, јер се част начелно позитивно вреднује (нарочито поткатегорије, као што су искреност, истинитост, поштење, доследност, понос, достојанство), при чему се као смислене доминанте концепта издвајају достојанство и уважавање. Негативан вредносни предзнак имају изгубљена част, умрљана част, дволичност, лагање (Kapetanović 2014).

Унутрашњи, интимни аспект части спроводи се кроз смисао 'морална исправност, поштење, честитост, људскост', који у говору Куча директно реализују лексеме *ŗз*, *йошйење*, *л'уцкоий*, *л'уцковйна*, и чине лексичко-семантичко језгро концепта. Лексичке ознаке *йошйење* и *ŗз* (алб. *erz* „частан“) на првом нивоу семне структуре имају компоненту 'честитост', а допунско семантичко обележје 'чојство' уводи још једну димензију комплексног феномена у семантику речи. 'Човечност' је у основи значењске структуре лексема *л'уцкоий* и *л'уцковйна*, што нам предочава чињеницу да Кучи хуманост, племенитост и човекољубље сматрају примарним карактеристикама честитих људи. Честитост је имплицирана у семантичком садржају лексеме *йја* „чврстина, чврст карактер“, јер се ова морална карактеристика уклапа у идеографски распон части и као скривени елемент учествује у формирању периферије концепта. Фрејм 'част је честитост' фиксиран је на кучкој језичкој слици света моралним квалификацијама окупљеним око доминанте *обрѧза^н* – *л'уцак*, *йошйењ*, *йшйиван*, и разрађен придевским речима *йлемений*, *лакосјен*, *милосйиван*, *мекобрѧза^н*.

Аутори речника као потврду за лексему *ушйиван* наводе цитат „има уштивнога народа, има још ону људску ријеч и ују и да су два прста образа сачували“, чији се смисао може приписати традиционалном кучком схватању части – „држати се дате речи“. Концептуална мрежа придева *ушйиван* покрива далеко шири обим од семантичке идентификације „учтив“, захватајући карактерне црте личности – поузданост, оданост, искреност. У значењима придевских лексема актуелизују се појмовни знаци 'племенитост', 'човечност', 'доброта', 'осећајност', 'ненаметљивост', 'блага нарав', 'стидљивост'. У семској организацији наведених квалификатива, периферне су компоненте које садрже информацију о људској природи, али не и занемарљиве у укупној наивној слици части, јер се честит човек поима као тих, осетљив, милостив.⁷

Појмовни оквир части обједињује афирмативна људска својства – савесност (*йошйења^к* „частан, савестан човек“), праведност (*йрѧвешан*), поузданост (*круй*), скромност (*скрѧман*), одважност (*јунѧчан*, *курѧжан*, *дѧсйѧша^н*), поноситост (*йѧнѧсан*, *зѧран*), мудрост (*муда^р*, *йѧмѧша^н*). Понос је, међутим, медијална категорија, јер ова особина изражена у већој мери клизи у негативну сферу. Специфичност која се издваја на овом терену управо је у вези са претераним истицањем осећања сопствене вредности. И сам колектив примећује одступање од прототипичних црта и појаву маркера карактеристичним језичким знаком *силѧбийња*, а особину негативно конотираним придевом *силѧбийан* „поносит, силовит, осيون“. Својство обележено лексемом *силѧбийња* и протумачено као „понос, великоумје,

⁷ У равни језичке слике света концепт части се реализује и гешталтом *частѧн човек је дисѧар*, јер у наивној свести духовне вредности кореспондирају са менталним развојем. Честитост је у тесној појмовној вези с интелектом, с обзиром на прототипичну представу да је честит човек уједно и паметан, мудар. У језичком сазнању Куча поштење, као доминантна димензија честитости, није увек пропорционално менталним капацитетима, тако да колектив перципира појаву приглупе а поштене особе и језички маркера носиоце пејоративним именима *лѧѧ* и *лѧѧка*.

високоумје, велопрдање итд.“ Стеван Дучић приписује неким кучким родовима као изразито развијену карактеристику (Дучић 1931). Народ препознаје појаву, ментално је прерађује, даје јој смисао, концептуализује је негативно и именује је експресивом у чијем је конотативном садржинском слоју утиснут колективни став и вредносни суд.

Концепт части је позитивни феномен и интегрише моралне категорије тесно повезане са основним појмовним знаком. Значењска слојевитост се разоткрива преко још једне важне когнитивне компоненте концепта, преко субјекта, односно носиоца својства части. У овој групи именовања квантитативно доминирају номинације са варијантним семантичким обележјем 'храбар, одважан, неустрашив човек' – *јунâк, îāzîjja, делîjja, роîач, басîагур, йолîйар, ајдурк, муддња*. Ситуираност лексема из категорије јунаштва у централне орбите концепта части условљена је друштвено-историјским и културним контекстом, којим је обухваћен ареал шири од племена Куча. Квантитативна супериорност синонимског реда са доминантом *јунак* и тежња дијалекатске језичке личности да што већим бројем лексема означи појаву пројектују стереотипну представу неустрашивог, смелог, одважног ратника. Број именовања за носиоца особине индикатор је рангирања јунаштва у сам врх моралне вредносне скале. Међутим, прототипичан кучки сценарио јунаштва, вербализован сентенцом „чојство је бранити друге од себа, а јунаштво себе од другога“, показује да је у свести Куча чојство примарно морално начело, неодвојиво од јунаштва. Реконструисању слике прототипичног брдског јунака доприноси још једна изрека Марка Миљанова: „јунак чојку коња води“, која открива да су у кучком кодексу части принципи човечности и људског достојанства изнад свих других моралних закона, да је у етичком систему Куча чојство врлина већа од јунаштва. Начела човечности (хуманости) и јунаштва (храбрости) активно учествују у формирању кучке појмовне слике части, и као универзални елементи и као кодови традиционалне локалне културе испољавају се у језичком садржају и језичком изразу, емитујући лингвокултурне специфичности заједнице.

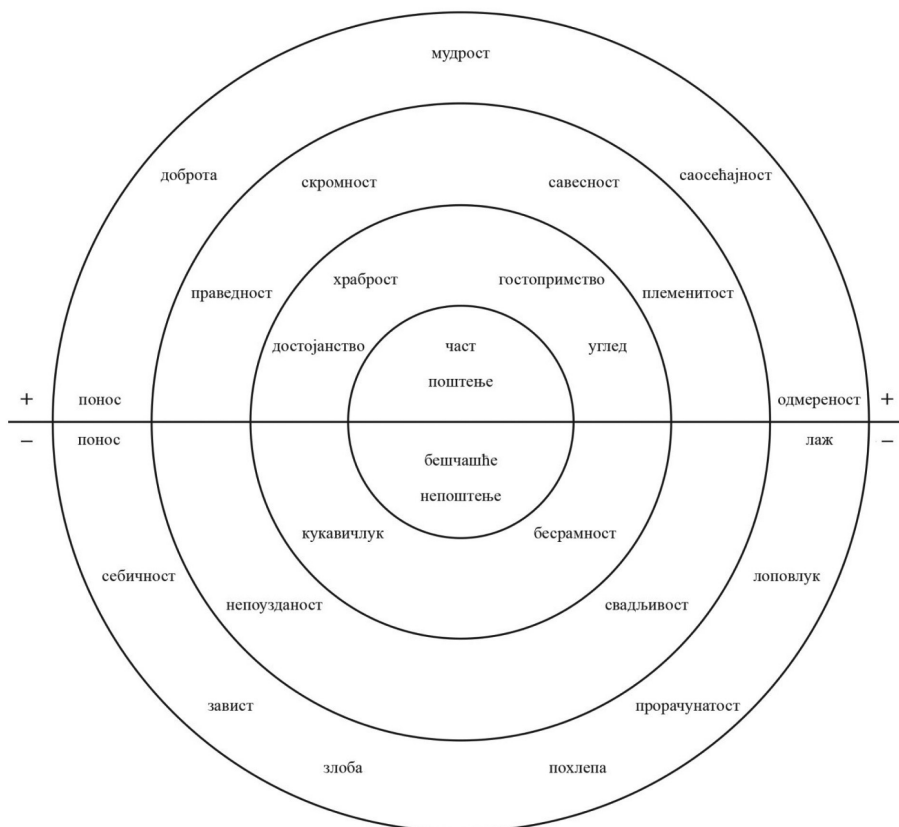
Међу припадницима племена позитивно су оцењене савесне и поште-не особе (*йошîењâк*), поносите и достојанствене (*рзлîjja/ржлîjja, збрлîjja, âрцîjja*), особе одмереног и господског понашања (*бâн, банîна, банîца*). Носиоци моралних квалитета интегрисаних у врлини части именују се јединицама *л'удурîна* и *îежж'а луцкâ*. У семантичком садржају ових номинација сублимиране су све етичке вредности које народ спознаје као људску врлину, а носиоцима приписује највиши степен човечности и честитости. Према таквим члановима заједнице средина се односи са посебним уважавањем и поштовањем. Особа која ужива посебан третман, која се издаваја по неком посебном критеријуму, означава се лексемама *особâк* или *бирâник*. Уважени представник племена је *сôj, сôjлîjja*. Уз одредницу *соj* у *Речнику* стоји запажање С. Дучића да се „[...] у Куча много разлаже о соју и несоју“ (РК: 378). На језичкој слици света Куча, у сегменту који покрива моралне карактеристике човека, манифестује се смисао наведене етнографске белешке. Број негативних именовања за бешчасне, неморалне особе, за припаднике колектива који не поштују обичајна и правна правила

куства запечаћеног у језичком сазнању Куча и репрезентују начин концептуализације стварности карактеристичан за патријархалну балканску средину. Озбиљним моралним преступима код жена припадници говорне заједнице третирају промискуитетно понашање (*барјѝкоша, јарѝкоша, касѝиѝул'а, курва, курвѝиѝна, курвѝче, ѝрофѝјѝдра, срѝмоѝница, дерѝиѝзда*) и свадљивост (*ѝа'сѝл'а, рѝгороѝа/ѝргороѝа, рѝѝоша, наѝкомиѝца, ѝзѝаѝа, ибрѝѝница, ѝѝовачѝѝца*), што је на језичкој слици света изражено богатим синонимским редовима, у којима преовлађују пејоративи са наглашеним емотивним и експресивним садржајем и израженом компонентом субјективне оцене. Као специфична културна црта може се издвојити величање јунаштва као мушке и чедности као женске особине. Неодмереност у понашању и изражавању, *кичел'ѝвосѝ*, високо је на лествици непожељних особина у народном поимању женског морала, јер нарушава девојачку репутацију и углед („Дјевојка мора бити благонаравна и равнодушна, како јој се не би могла пребацити кичељивост“, РК: 180). У говору Куча примећује се општа тенденција дијалекатске језичке личности да језички обележи оно што одступа од неписаног кодекса части и устаљеног понашајног обрасца и што се не уклапа у традиционалну друштвену норму.

Концепт части једна је од основних културних константи у концептосфери Куча и важан фрагмент наивне слике света, манифестован сложенем лексичко-семантичком структуром лексичких јединица које га попуњавају. Анализа парадигматске структуре концепта указује на два аспекта реализације кучког моралног начела – чашћење и честитост. Спољашњи вид части – чашћење спроводи се у социјалној сфери и односи се на устаљене понашајне обрасце понашања дефинисане неписаним племенским кодексом части. Идеографска и значењска вредност језичких репрезентата откривају да је гостопримство у средишту концепта части, што се може издвојити као културна специфичност кучке језичке личности. На унутрашњем плану част се концептуализује као особина својствена људском карактеру и у том домену повезује се са моралним категоријама, као што су поштење, правда, поузданост, племенитост, савест, доброта, храброст, углед, понос, достојанство, одмереност, скромност, смерност, чедност, мудрост. Част је у језичком сазнању Куча скуп позитивних моралних и карактерних особина иманентних људској природи, које се испољавају у социјално детерминисаним ситуацијама, друштвеним релацијама и међуљудским интеракцијама.

Концепту часног човека, који се у сазнању језичке личности Куча поима као прототип, супротстављене су негативне вредности (бешчашће, неморалност, срамота), и управо је на тој оси концентрисан колективни суд и изражена емоционална оцена. Субјективна интерпретација стварности кодирана је у језику средствима високог степена експресивности, којима се маркира одсуство части и карактера и којима се обележавају особе које не поштују моралне законе заједнице. Племена суди о човеку на основу његових поступака и строго осуђује бестидну, нечасну, непоштену, безобзирну, непоуздану, свадљиву, плашљиву особу, означавајући је погрдним именима високог степена афективности.

Анализа лексичког репертоара са категоријалним идеографским знаком 'част' и интегралном семантичком компонентом 'част' показује да се ова особина у свести Куча концептуализује као позитивна етичка категорија, која карактерише високоморалног човека. Размотрена значења лексема — репрезентата концепта указују да је садржај концепта части у целисти саздан на моралном кодексу племенске заједнице. Преплитање етичких категорија и издвајање поткатогија усложњавају структуру концепта, која се визуелно може представити у виду круга, са појмовном доминантом у центру, једром концепта — част, поштење. Ка периферним зонама гравитирају појмови који релативизирају категорију части али су у њој, као општој идеографској вредности, садржани. То су елементи формиран под утицајем културе, традиције, народног искуства, који концепт разуђују а његову организацију чине слојевитом и комплексном. Модел поља подразумева постојање два вредносно супротстављена пола, тако да су око негативне осе симетрије концентрисани елементи опозитни етичким нормама заједнице, који концепт части додатно расветљавају, истичући које се особине и какви се поступци у народу перципирају као неморални и негативно оцењују.

Концептуализација части у језичком сазнању Куча

Размотрена значења лексема, репрезентата концепта, говоре о томе да је част етичка категорија позитивне емоционалне оцене, појам који карактерише високоморалног човека. На основу анализе садржаја когнитивних ознака који граде концепт части, могуће је закључити да је садржај концепта *часѝ* у целости саздан на систему норми које одређују садржај колективног сазнања. Језичка репрезентација концепта *часѝ* показује које су моралне особине и карактерне црте личности цењене у племену Куча, а које подлежу јавном суду. Речнички материјал којим је илустрован овај фрагмент језичке слике света Куча пружа увид у систем вредности и традиционалну духовну културу ове црногорске племенске заједнице.

Литература

- Ајдачић 2015: Д. Ајдачић, Концепт *часѝ* у српском језику, у: *О вредностима у српском језику: зборник етнолингвистичких радова*, уредио Д. Ајдачић, Београд: Алма, 73–97.
- Алефиренко 2010: Н. Ф. Алефиренко, *Лингвокултурологија: ценностно-смысловое пространство языка. Учебное пособие*, Москва: Флинта, Наука.
- Ачмиз 2009: Д. А. Ачмиз, Характеристика концепта «честь» в русской, адыгейской и английской лингвокультурах и его модальные аспекты, *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*, № 114, 182–186. КиберЛенинка: <http://cyberleninka.ru/article/n/harakteristika-kontsept-a-chest-v-russkoj-adygejskoj-i-anglijskoj-lingvokulturah-i-ego-modalnye-aspekty#ixzz4dpqjp2e6> (10. 4. 2017).
- Димитријевић 2015: И. Димитријевић, *Вербализација концепција *часѝ* и *пошѝ* ња у српском језику*, Докторска дисертација, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Дучић 1931: С. Дучић, *Животи и обичаји племена Куча*, Српски етнографски зборник, XLVIII, Београд: Српска краљевска академија, 1–596.
- Манухина 2010: А. О. Манухина, Концепт «честь» и его вербализация в тексте старофранцузских хроник XIII века, *Альманах современной науки и образования*, № 2 (33), Тамбов: Издательство «Грамота», 92–101.
- Нгуен 2015: Т. Х. Нгуен, *Концепт *честь* в русской и вьетнамской культуре*, Магистерская диссертация, Екатеринбург: Институт гуманитарных наук и искусств.
- Петровић и др. 2013: Д. Петровић, И. Белић, Ј. Капустина, Речник Куча, *Српски дијалектолошки зборник*, LX, Београд, 1–461.
- Попова—Стернин 1999: З. Д. Попова, И. А. Стернин, *Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях*, Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета.
- Попова—Стернин 2002: З. Д. Попова, И. А. Стернин, *Язык и национальное сознание: вопросы теории и методологии*, Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета.
- Попова—Стернин 2007: З. Д. Попова, И. А. Стернин, *Семантико-когнитивный анализ языка*, Воронеж: Издательство «Истоки».
- Ристић 2015: С. Ристић, *Грамајички и когнитивни аспекти лексичког значења*, Монографија, 22, Београд: Институт за српски језик САНУ.

- РМС 1967–1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска.
- Спивакова Е. – Спивакова М. 2015: Е. М. Спивакова, М. М. Спивакова, Национална специфика руског концепта «честь», *Казански педагошки журнал*, № 2, Казань, 416–419.
- Степанов 1997: Ю. С. Степанов, *Константи: словарь русской культуры: опыт исследования*, Москва: Языки русской культуры.
- Kapetanović 2014: A. Kapetanović, *Koncept časti u moliškohrvatskom etnolektu u Italiji*, *Ricerche slavistiche*, 12 (58), Roma, 147–162.
- Miljanov 2014: M. Miljanov, *Primjeri čojstva i junaštva*, Podgorica: Nova knjiga.
- Skok 1971–1974: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: JAZU.

Tanja Z. Milosavljević

**Verbalization of the Concept of Honor
on the Linguistic Map of the World of the Kuč**

Summary

The topic of this study is the verbalization of the concept of *honor* in the dialect linguistic image of the world of the Kuč. The structure and models of linguistic representations of the concept of *honor* reflect the value orientation of this tribal community. The concept is viewed from the standpoint of cognitive linguistics as a mental image of the objective reality, as a means of construal of reality and a body of knowledge of the specific social milieu. Representations of the world are determined by the traditional culture of the collective, and any identification of linguo-cultural specificities when it comes to understanding honor among the Kuč is the primary goal of this paper. The concept of honor is one of the basic cultural constants in the conceptual sphere of the Kuč and an important fragment of a naive world view, manifested by a rich fund of lexical determinants and their complex structural organization. The study of the concept of honor and the reconstruction of the moral values of the Kuč has been carried out on the corpus of the *Kuč dictionary* compiled by Dragoljub Petrović, Ivana Čelić and Jelena Kapustina (*SDZb*, LX, 2013), which belongs to the semantic category of morality and character features of a man.

The dominant meaning of a 'group of morally-ethical principles which people follow in their social and personal types of behavior, moral rectitude, honesty' in the speech of the Kuč is directly realized by the lexemes *obraz*, *čas(t)*, *rz*, *poštenje*, *l'uckota*, *l'uckovina*. The key element is the linguistic unit of *obraz*, which through its secondary semantic potential and functional use (expressions such as *dva prsta obraza*, *napas na obraz*, *skakat na obraz*) confirms its central position. The middle zone of the concept is filled by the adjectival lexemes surrounding the dominant *obrazan* "having honor" (*l'ucak*, *pošten*, *dobar*), while units which implicitly contain the component 'honorable' (*pravetan*, *plemenit*, *ponosan*, *mekobrazan*, *milostivan*, *lakosjen*, *kuražan*, *mudar*) gravitate towards the periphery. The conceptual frame of honor and honesty unite affirmative human features – rectitude, honesty, nobleness, pride, dignity, respect of faith, daring, courage, loyalty, moderation. The

semantic content of the nominations *l'udurina, osoba, biranik, poštenjak, mirničina, gazija, bastadur*, integrates the positive features of a personality expressed by the denotative semes 'honorable', 'truth-loving', 'humane', 'generous', 'conscientious', 'honest', 'good', 'proud', 'reputable', 'courageous'.

The concept of an honorable man, which in the understanding of the linguistic personae of the Kuč taken as a prototype lies in opposition to negative values, and it is precisely on that axis that we find a concentration of the collective judgment and expressed evaluation. The subjective interpretation of reality is coded in the language by means of a high extent of expressivity, which is used to mark the absence of honor and character by means of which we mark individuals who do not adhere to the moral code of the community. The tribe does not condone shameless, dishonorable, unfair, uncouth, unscrupulous individuals who do not abide by the behavioral norms and refer to them using derogatory terms (*nesoj, nesojčina, nikogović, pečobraznik, pogan, pogančina, poganština, bitanga, kucaja, izmećar, izrod, gibet*). On the scale of negative features, the highest ranked are lies (*lažov, lažunčina, laščina*), theievery (*lupež, birindži-lupež*), fickleness and unreliability (*požmirep, podmuklać, marifet, koristović*), a lack of bravery (*kukavica, poliventa, bruka, pometina, pizdonja*), promiscuity among women (*barjakoša, jarakoša, kastigula, pizdula*).

The linguistic representation of the concept of *honor* indicates that moral features and character traits are respected among the Kuč, and are subject to popular criticism. The material found in the dictionary used to illustrate this fragment of the image of man offers insight into the system of values and traditional spiritual culture of the Kuč.

Key words: the concept of *honor*, verbal representation of concept, the linguistic image of the world, the speech of the Kuč, linguo-cultural aspect.

